

**ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТАРАҚҚИЁТИ**
**РАЗВИТИЕ НАУКИ И
ТЕХНОЛОГИЙ**

3
2025

Тахририят ҳайъати раиси:

СИДДИҚОВА С.Ғ. –

Бухоро давлат техника университети ректори

Муовини:

НИЗАМОВ А.Б. –

БухДТУ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори

Тахрир ҳайъати:

МУҚИМОВ К.М. – ЎзР ФА академиги (ЎЗМУ)

ЖАЛИЛОВ А.Т. – ЎзР ФА академиги (Тошкент кимё-технология ИТИ)

НЕГМАТОВ С.Н. – ЎзР ФА академиги (“Фан ва тараққиёт” ДУК)

БАҲОДИРОВ Ғ.А. – т.ф.д., профессор, ЎзР ФА бош илмий котиби

ХАМИДОВ О.Х. – иқтисод фанлари доктори, профессор (БухДУ)

ЖАЛИЛОВ Т.Қ. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (ТКТИ)

МУХТАРОВ Н.Ш. – техника фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтгаз” АЖ)

ТУХСАНОВ Х.А. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтгаз” АЖ)

МАДИЕВ Р.Х. – техника фанлари доктори (DSc) (“Шуртан ГКМ” МЧЖ)

АДИЗОВ Б.З. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х., ЎзРФА УНКИ

ХУРМАМАТОВ А.М. – техника фанлари доктори, профессор, ЎзРФА УНКИ

СОБИРОВА Н.К. – филология фанлари номзоди, доцент, ЎЗМУ

ҒАФУРОВ Д.О. – Бухоро ДТУ ёшлар масалалари ва маънавий- маърифий ишлар бўйича биринчи проректори ф.ф.д (PhD)

ҚУРБОНОВ Ж.М. – техника фанлари доктори, профессор (Самарқанд ИСИ)

САИДОВ С.Б. – Бухоро ДТУ молия ва иқтисод ишлари бўйича проректори

ШАРИПОВ М.З. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

АСТАНОВ С.Х. – физика-математика фанлари доктори, профессор

РАХМОНОВ Х.Қ. – техника фанлари доктори, профессор

ВОХИДОВ М.М. – техника фанлари доктори, профессор

ЖЎРАЕВ Х.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

САДУЛЛАЕВ Н.Н. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВ Қ.Х. – техника фанлари доктори, профессор

ФОЗИЛОВ С.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

ИСАБАЕВ И.Б. – техника фанлари доктори, профессор

АБДУРАҲМОНОВ О.Р. – техника фанлари доктори, профессор

НИЗОМОВ А.Б. – иқтисод фанлари доктори, профессор

ЖУМАЕВ М.Р. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ЮНУСОВА Г.С. – фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор

ЖЎРАЕВА М.М. – филология фанлари доктори (DSc), профессор

ТЎХТАЕВА З.Ш. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.Ж. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ХАЙИТОВ Р.Р. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х.

БОЗОРОВ Ғ.Р. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

БОЛТАЕВ З.И. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ОЛТИЕВ А.Т. – техника фанлари доктори, (DSc)

ЖАЛИЛОВ Р.Б. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.И. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВА Н.Қ. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

АХМЕДОВ В.Н. – кимё фанлари номзоди, профессор

МАХМУДОВ Р.А. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ПУЛАТОВА М.И. – физика-математика фанлари номзоди, профессор

Бош муҳаррир:

ДЎСТОВ Ҳ.Б. – кимё фанлари доктори, профессор

Муҳаррирлар:

БАРАКАЕВА Д.Ф., ОРТИҚОВА С.Ж., ИСТАМОВА Г.Х.

Мусахҳиҳ:

АРТИКОВА М.М.

ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТАРАҚҚИЁТИ

ИЛМИЙ – ТЕХНИКАВИЙ ЖУРНАЛ

РАЗВИТИЕ НАУКИ И

ТЕХНОЛОГИЙ

НАУЧНО – ТЕХНИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги Бухоро вилояти бошқармасида 2014 йил 22-сентябрда № 05-066-сонли гувоҳнома билан рўйхатга олинган

Муассис:

Бухоро давлат техника университети

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАК Раёсатининг 2017 йил 29-мартдаги №239/5-сонли қарори билан диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган. 2019 йилда Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг қарорлари билан қайта рўйхатдан ўтказилган.

Тахририят манзили:

200100, Бухоро шаҳри, Қ. Муртазоев кўчаси, 15-уй, Бухоро давлат техника университети

Тел: 0(365) 223-92-40

Факс: 0(365) 223-78-84

Электрон манзил:

E-mail: fantt_jurnal@umail.uz

Журналнинг тўлиқ электрон варианты билан

<https://journal.bmti.uz/>

сайти орқали танишиши мумкин.

Ушбу журналда чоп этилган материаллар тахририятнинг ёзма рухсатисиз тўлиқ ёки қисман чоп этилиши мумкин эмас. Тахририятнинг фикри муаллифлар фикри билан ҳар доим ҳам мос тушмаслиги мумкин. Журналда ёритилган материалларнинг ҳаққонийлиги учун мақолаларнинг муаллифлари ва реклама берувчилар масъулдирлар.

МУНДАРИЖА - СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТЕХНИКА, ТЕХНОЛОГИЯ ВА ЖИҲОЗЛАР	
Khaidarov Sh.B., Khamzaev A.A. Optimal angle of installation of the ekg excavator boom . . .	4
Xamroyev X.X., Isamov R. N., Azizov B.A., Turayeva U.X. Metallarining sirt tozaligini profilograf-profilometr yordamida tajribada o'rganish	8
Kudratov Sh.I. The influence of oils on the reliability and longevity of diesel locomotive engines .	13
Bayboboyev N.G., Abdualiyev N.H. Mashina-separatorning qoziqchali barabani massasining inersiya momentlari va o'ziga xos tebranish chastotalarini aniqlash	18
Temirov S.A. Construction and testing of a parabolic solar concentrator	23
Urinov A., Qadirxanov J. Magistral neft quvurlarini korroziyaga qarshi himoya qoplamalar parametrlarning ratsional qiymatlarini aniqlash.	27
Egamberdiyev I.P., Qayumov B.B., Ochilov A.S., Bo'ronov Sh. B. Legirlangan po'latda ikki fazali qayta kristallanishda tuzilma hosil bo'lishi.	33
Зокирова Д.А, Салимова З.Б. Свободные и затухающие крутильные колебания.	36
Bafoyev D.X. Po'latdan tayyorlangan mahsulotlarning yuza qatlamining mustahkamligini oshirish	40
Tashpulatov N.E., Sattorov A.X. Drenaj tizimlaridagi oqim tezligi va gidravlik samaradorlikni o'rganish	46
Akabirova L.X. "Buxorotosh" zavodi uchun uch bosqichli shag'al toshlarini qayta ishlash texnologik sxemasini tanlash.	52
КИМЁ ВА КИМЁВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	
Фозилов Х.С., Туробжонов С.М., Фозилов С.Ф. Кам олтингугуртли дизел ёқилғиларининг мойловчанлик хоссаларига юқори ёғ кислота ва спиртларнинг присадкалик хусусиятларини ўрганиш	58
Jumayev J.H. Sintez qilib olingan n-morfolinbutanon-2ning ingibitorlik xossasining tadqiqi . .	62
Maxmudov M.J., Haydarov B.A. Alyuminiy saqllovchi koagulyantlarning turlari va ularning asosiy xususiyatlarini tadqiq qilish	67
Rosilov M.S., Beknazarov H.S., Saparov S.X. Oltingugurt bitum aralashmalariga modifikatorlar tasirini o'rganish	75
Sharipova N.O'., Atoev E.X., Axmedov V.N. Mahalliy xomashyolardan olingan adgezivlarning qiyosiy tahlili va samaradorligini o'rganish.	82
Садикова Н.К., Амонов М.Р. Оқава сув таркибидаги нефт маҳсулотларини тозалаш кинетикасини ўрганиш	87
Фозилов Х.С., Туробжонов С.М., Нарзуллаева А.М., Фозилов С.Ф. ҚМПЭ ва ҚМПШ ни ТЕРМО ва гравиметрик усул ёрдамида хоссаларини ўрганиш.	92
Murodov M.N., Do'stov H.B., Panoyev E.R., Murodov J.M. Nordon gazlarni absorbsion tozalash texnologik jarayoni muhiti uchun gravimetrik usulda po'lat namunasining korroziya tezligini aniqlash	95
Xamidov D.G'., Fozilov S.F., Tilloyev L.I. Quyi molekulyar polimer chiqindi suyuq fraksiyasining IQ spektroskopik tahlili	101
Saloydinov A.A., Botirov S.B. Avtomobil benzinlari uchun oksigenatli qo'shimchalarning fizik – kimyoviy tahlili	106
Tursunova M.A., Majidova N.Q., Majidov Q. Mahalliy <i>juniperus (archadosh)</i> turlardan efir moylari olish jarayonini tadqiq qilish.	112
Haydarova H.A., Niyazov L.N. Gidrooksibenzoy kislotalarining oltingugurt saqlagan amidlarining potensial biologik faolligi.	121

МАШИНАСОЗЛИК ВА ЭНЕРГЕТИКА	
Axtamov R.A., Axtamov B.R., Rustamov N.B. Bug‘latish yuzasi tukli qora mato bo‘lgan quyosh suv chuchitgichining issiqlik hisobi	126
O‘rinov.U.A., Abdullayeva.Sh.F. Mexanik ishlov berishda RDB dastgohlarini qo‘llashning muammoli tahlili	130
Teshaev M.X., Nematov Sh.N., Murodov K.J. Yashil energetika. Transport harakati mexanik energiyasidan elektr energiya olish metodi	134
Tuyboyov O.V., Kodirov B.Sh. Integration of artificial intelligence in real-time monitoring of metal-cutting processes.	139
Teshaev M.X., Murodov K.J. Transport vositasi harakatida mexanik energiyasini elektr energiyaga aylantirish qurilmasining matematik modeli	148
Tovboyev A.N., Boynazarov G‘.G‘. Yuqori garmonik tashkil etuvchilar asosida yuklama tugunlarida kuchlanish va ferrozonans hodisalarni elektr ta‘minoti tizimini samaradorligiga ta‘sirini baholash.	153
Kodirov B.Sh., Tuyboyov O.V. Dynamic adjustment of cutting parameters for enhanced machining efficiency.	164
Бабаназарова Н.К., Хусенов Д.Р. Анализ расхода электроэнергии на производственные нужды, на примере газотранспортной системы.	172
Tovboyev A.N., Boynazarov G‘.G‘. Korxona uzluksiz texnologik jarayonlarining elektr ta‘minoti samaradorligini oshirish.	177
Maxmudov B.M., Daliyev A.A. Factors in selecting a solar concentrator.	184
Raxmonov I.U., Uzaqov N.Ch., Nematov L.A. Zaryadlash qurilmalarida chiqish tokini prognozlash dolzarbliligi.	189
ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ – КОММУНИКАЦИОН ТИЗИМЛАР	
Xudoyberganov M.O‘., Axtamova L.A. Dasturiy kodni avtomatik tekshirish tizimlarining algoritmik yechimlari	195
ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Elmurodova A.S., Atamuratova T.I., Ergasheva X.B. Ko‘pkomponentli yormalar uchun potensial xom ashyoning antinutrient omillari va ularni profilaktik bartaraf qilish usullari.....	203
Рахмонов К.С., Ибрагимов У.М., Атамуратова Т.И. Моделирование рецептурного состава хлеба пшеничного сортового с использованием пряно-ароматического сырья.....	208
ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Uzoqova L.P. Poyabzalning qulayligini belgilovchi omillarni ilmiy asoslari	217
Мухтарова З.Н. Проектирование композиционных материалов для одежды	222
Мўминов Қ.М., Хамраева С.А., Хайитметова Р. Турли тола таркибли ипларнинг сифат кўрсаткичлари тадқиқоти	226
Саидова А.С. Болаларнинг ўсиб улғайиш давридаги морфологик ўзгаришларининг кийим шаклига таъсири	230
Komilov Sh.R., Jurayeva G.R., Mamadaliyev N.V. Paxta tolasining sifat ko‘rsatkichlari tahlili	234
Agzamova S.M., Gulyayeva G.X., Musayev N.M., Mukimov M.M., Karimova N.H. Yangi tuzilishdagi ikki qatlamli trikotaj to‘qimalarining texnologik ko‘rsatkichlari tadqiqi.....	241
Abduraxmanova F.A. Poyabzal materiallarining xossalari va ularning poyabzal gigiyenik xususiyatlariga ta‘siiri	245
Gafurova N.T., Hasanova M.E. Kichik yoshidagi qiz bolalar kiyimi assortimentini shakllantirish	249

Ражабова Г.Ж. Мода саноатининг экологияга таъсири	254
Tursunova Z.N. Kiyim osti normal mikromuhitini ta'minlashda teri tuzilishining roli	259
Ражабова Г.Ж. Проблемы быстрой моды	262
Temirova G.I., Shodmonova M.S. Trikotaj asosli mo'yna buyumlariga ishlov berishning zamonaviy texnologiyalari va istiqbollari.	267
Пардаев Б.Ч., Джамолов Р.К., Росулов Р.Х., Каримова Г.Т. Пахта бўлакчаларини ҳар бир қозикчали барабандаги ҳаракатининг назарий асослари.....	270
Худойбердиев М.Р., Очилов Т.А., Ёдгоров С.Қ. Пахтани дастлабки ишлаш жараёнининг пахта толаси физик-механик хоссаларига таъсири.....	274
Xamrayeva S.A., Kazakova D.S., Mirnazarova D.J. Belgilangan parametrlar asosida kostyumbop matolarni loyihalash.....	278
Жаллиев Б.А., Зойиров А.Х., Жаллиев Ж.Б. Способы опыления и урожайность хлопчатника	283
Ortiqova K.I., Umarov A.A., Nasriddinova Z.R. Urug'lik va texnik chigitlar uchun linter mashinalarida avtomatik boshqaruv tizimlarini joriy etish.	289
Karimova N.H. Ustki trikotaj mahsulotlari uchun xomashyo sarfi kamaytirilgan aralash trikotaj to'qimalarning samarali tuzilishlarini ishlab chiqish.	293
Каландаров Р.К., Каршинев О.Н. Статистическая обработка результатов экспериментальных исследований полученных в хлопкоочистительных заводах.....	297
Ражабов А.И., Нодирова М.Н. Ўзбекистон Республикаси тўқимачилик саноатида, маҳаллий жун толаласидаги ипларнинг сифат кўрсаткичларига таъсири	302
Каландаров Р.К., Росулов Р.Х., Урозов М.К., Пардаев Б.Ч. Математическая модель колебаний корпуса машины при его креплении к фундаменту.....	306
Rajabov A.I., Nodirova M.N. Methods for eliminating the main problems of technological sections of wool processing in our republic	310
АНИҚ ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР	
Fayazova D.S. Authentic material's history	316
Salomova M.Z. Zamonaviy terminologiyaning rivojlanish bosqichlari va aspektlari	321
Шарипова Ф.Н. Семантические модели выражения терминологического значения	324
Shoyimqulova M.Sh. Termin va umumiy so'zlarning o'ziga xos morfologik va semantik xususiyatlari	327
Mannonov Y.O. Barkamol avlod tarbiyasida axborot – kutubxonalarning roli va ahamiyati	331
Рабиев Ғ.Б. Бухоро вилояти қишлоқ аҳоли пунктларининг ирригация тизимини яхшилаш ва ишлаб-чиқариш зоналарини тўғри жойлаштириш масалалари.....	334
Azizov B.A., Xamroyev X.X. Nazariy mexanika fanini o'qitishda qurilish mutaxassisliklari uchun hisoblash-grafik ishlarini rasmiylashtirish	338
Xakimova M.Y. Yangi ma'naviy makonda kutubxonalarning ijtimoiy vazifalari	344
Бахрамова З.Р. Лексико-семантические особенности терминологии в английском и узбекском языках	349
Xakimova M.Y. Jadid kutubxonalari va mutolaa.....	352
Gafurova N.T., Hikmatov N.I. Texnik oliy o'quv yurtlarida zamonaviy ta'lim shakllari va usullari.	357
Sabirova N., Abduazizova D. Leksik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlari	362
Saidova G.Sh., Abidova Z.K., Saidov Sh.Sh. Kasb ta'limi o'qituvchilarida professional o'zini o'zi anglashda ijtimoiy psixologik ta'sir ko'rsatuvchi omillar.	365
Нурмурадова Ш.И. Чакмоқдай умр маҳсули	369

ZAMONAVIY TERMINOLOGIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ASPEKTLARI

Salomova M.Z.

Buxoro davlat texnika universiteti.

Annotatsiya. Maqolada hozirda turli soha ehtiyojlariga tegishli bo'lgan atamalarni qayta ishlash va hujjatlashtirish borasida qanday o'zgarishlar ro'y berayotgani bayon qilingan. Umuman olganda, atamalarni qayta ishlash, ya'ni chuqur o'rganish ishonchli manbalar yordamida zamonaviy tilni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada yozma matnlar jamlanmasidan termin deya ataluvchi mantiqiy birliklarni avtomatik aniqlash bo'yicha ba'zi so'nggi tajribalar tahlil etilgan. Ushbu maqola tarjimonlar hamda boshqa til mutaxassislari uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan terminografiya dasturiy ta'minotini ishlab chiqishning muayyan sohalarini qamrab oladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, terminologiya nazariyasi, nomenklatura, terminologik birliklar, atama formati, terminologiyaning empirik tadqiqotlari

STAGES AND ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MODERN TERMINOLOGY

Salomova M.Z.

Bukhara state technical university.

Abstract. This article reviews the changes currently taking place in the processing and documentation of terms that meet the needs of various industries. In general, term processing, i.e. their in-depth study, helps to develop a modern language using reliable sources. The article also analyzes some recent experiments in the automatic detection of logical units called terms from collections of written texts. This article discusses specific areas of terminology software development that may be useful to translators and other language specialists.

Key words: terminology, theory of terminology, nomenclature, terminological units, term format, empirical studies of terminology

ЭТАПЫ И АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Саломова М.З.

Бухарского государственного технического университета.

Аннотация. В этой статье рассматриваются изменения, происходящие в настоящее время в обработке и документировании терминов, соответствующих потребностям различных отраслей. В целом, обработка терминов, то есть их углубленное изучение, помогает развивать современный язык с использованием надежных источников. В статье также анализируются некоторые недавние эксперименты по автоматическому определению логических единиц, называемых терминами, из сборников письменных текстов. В данной статье рассматриваются конкретные области разработки терминологического программного обеспечения, которые могут быть полезны переводчикам и другим специалистам по языкам.

Ключевые слова: терминология, теория терминологии, номенклатура, терминологические единицы, формат термина, эмпирические исследования терминологии

Kirish. Terminologiya hozirda tilshunoslikda o'zining mustahkam o'rniga ega va alohida soha sifatida keng tan olingan. Bu fanda maxsus til lug'ati bilan bog'liq bo'lgan o'rganish sohasi bo'lib, "maxsus maqsadlar uchun qo'llaniladigan tillar", ya'ni xalqaro me'yorlar bo'yicha "Languages for Special Purposes" (LSP) deb nomlanadi. Ba'zi olimlar hatto terminologiyani "intizom" maqomiga erishganligini ham ta'kidlaydilar.

So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida terminologiya nazariyasi turli doiralardagi munozaralar uchun mavzu bo'ldi. Terminologiyaga ilmiy fan sifatidagi qarashlar sezilarli darajada farq qiladi. Hozirgi vaqtda ushbu sohaga nisbatan bir qator qarashlar va munozarali savollar mavjud. Terminologiya fanmi yoki shunchaki amaliyotmi? Bu bilan atamashunoslik o'z nazariy tamoyillariga ega alohida ilmiy fan maqomiga egami? Xuddi shu savollar zamonaviy terminologiyani chuqur tadqiq etishga asos bo'lmoqda.

Terminologiya mutlaqo yangi tadqiqot sohasi emas. U hozirgacha rivojlangan va hozir ham mavjud oddiy nomlash va aniqlash ehtiyojidan kelib chiqadi. Biroq uning aniq ta'rifi va qamrovi hali ham aniq belgilanmagan.

Terminologiya asoslari 18-19-asrlarda shakllangan bo'lib, uning asoschisi avstriyalik olim E. Vyuster hisoblanadi. U tegishli sohalarida terminlar bazasini yarata turib, terminologiyaning alohida foydasi va ahamiyatini ta'kidlaydi hamda uni alohida soha sifatida tan olinishiga erishish maqsadida shu sohada ilmiy ish ham yoqlaydi.

Tarix sohasi bo'yicha terminologlar uchun atama, albatta, so'z emas. Bu atama monosemiya, bir xillik, ta'rifning aniqligi bilan tavsiflanadi; uning ma'nosi faqat havola bo'lishi mumkin, shuning uchun u o'zi ifodalagan narsaga yopishtirilgan yorliqdan boshqa narsaga aylanadi. Sof onomasiologik deb da'vo qiladigan terminologiya maxsus tillarni standartlashtirishga qaratilgan. So'nggi o'n yilliklarda ba'zi terminologlar tilshunoslikka, xususan, korpus lingvistikasiga yaqinroq bo'lgan so'zlashuv kuzatuvini asosida boshqa terminologiyani ishlab chiqishdi. Shuning uchun atamalar polisemik, ya'ni sinonimlarga ega yoki kontekstga bog'liq bo'lishi mumkin edi. Ular uchun asosiy maqsad endi standartlashtirish emas, balki maxsus nutqlarni to'g'ri tavsiflash edi.

Yangi terminologlar yo'nalishni tilshunoslikka yaqinlashtirilgan holda o'z nuqtayi nazarlarini ilgari surishdi va bu ideallarga murojaat qilishdan ko'ra real dalillarni kuzatish orqali amalga oshirildi. Ammo ular klassik terminologiyani barcha asoslarini rad etishlari juda uzoqqa ketishi bilan xatolikka yo'l qo'yishdi. Ularni birin-ketin o'rganib chiqib, qator olimlar ushbu asosiy tamoyillar lingvistik va ijtimoiy nuqtayi nazardan, ayniqsa, vositalar yaratish kerak bo'lganda, hali ham foydali ekanligini isbotlab berishdi. Bu oqimlar orasida tafovut mavjud bo'lsa-da, ular bir-birini to'ldiradi, deb da'vo qilish afzal.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda terminologiya nazariyasi turli doiralarda bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Biroq yaqinda u tizimli ravishda ishlab chiqilgan bo'lib, uning tamoyillari, asoslari, metodologiyasi va terminologik yondashuvi to'liq hisobga olingan, yanayam aniqrog'i, u havaskorlikdan chinakam ilmiylik darajasiga o'tdi [1].

20-asrda jadal taraqqiyot va texnologiya rivojlanishi nafaqat yangi tushunchalarni nomlashni talab qildi, shuningdek, tor sohalarga tegishli terminlarni shakllantirish va bir me'yorga solishni talab qildi. Amaliyot natijasida ma'lum bir ixtisoslashgan sohalarda terminologik tadqiqotlarni yo'lga qo'yish boshlandi. Ayni shu davrda, yanayam to'g'rirog'i, 20-asrning ikkinchi yarmida ilmfanning jadal rivojlanishi va texnologik o'zgarishlar ro'y berishi natijasida inson faoliyatining yangi va yuqori darajada rivojlangan tarmoqlari bilan bog'liq obyektlar va g'oyalarni nomlash zarurati tug'ildi. Ma'lum jarayon va obyektlarni nomlash jarayoni muhim va muqarrar edi. Alen Rey aytganidek, "faqat XX asrda terminologiya ilmiy yo'nalish kasb etdi, ayni paytda ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat sifatida ham e'tirof etildi" [1].

XX asrning ikkinchi yarmidagi texnologik taraqqiyot ham yaxshi samara berdi. Terminologiya sohasidagi eng muhim yangiliklardan biri o'sha paytda ma'lumotlar banklari paydo bo'ldi va til ichidagi terminologiyani standartlashtirishga dastlabki yondashuvlar amalga oshirildi. 1975 va 1985-yillar oralig'ida tilni rejalashtirish va terminologiya loyihalarini ko'paytirish orqali terminologiyani gullab-yashnagan davri qayd etildi. Tilni modernizatsiya qilishda terminologiya rolining ahamiyati bu davrda yaqqol namoyon bo'ldi. Bundan tashqari, shaxsiy kompyuterlarning keng tarqalishi va qo'llanishi terminologiyani qayta ishlash sharoitlarida katta o'zgarishlarga olib keldi.

Xo'sh, bugungi kunda terminologiya sohasiga qanday qaralmoqda? U alohida ilmiy intizom darajasiga yetdimi? Uni fan deb hisoblash mumkinmi yoki shunchaki amaliyot va san'at?

Barcha mutaxassislar ham atamashunoslik alohida ilmiy fan maqomiga ega degan g'oyani qo'llab-quvvatlamaydi va hamma ham uni nazariy masala deb hisoblamaydi. Ba'zilar uchun terminologiya siyosiy yoki tijorat bilan bog'liq ijtimoiy ehtiyojlar bilan shug'ullanadigan amaliyot turidir. (Xuan Sager, Robert Dubuk, Bruno Besse, Blez Nkwenti-Azeh). Boshqalarning fikriga ko'ra, terminologiya juda ko'p fan sohaslarining fundamental tushunchalarini qamrab olgan haqiqiy ilmiy intizomdir (Helmut Felber, Krister Loren va Heribert Pixt, Mariya Kabre, Kyo Kageura, Johan Myking). Shunga qaramay, bu ma'noda terminologiya alohida intizom hisoblanadi. Ko'plab tilshunoslar atamashunoslik o'ziga xos nazariy xususiyatlarni o'z ichiga olganligini tan olsa ham, bu nazariy g'oyalarni boshqa ancha mustahkam sohalarda doirasida qo'llaydi degan tushunchani ilgari surishadi [7].

Shunday qilib, biz ikkita ekstremal pozitsiyani ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Birinchi holat vakillari terminologiya o'z nazariyasiga ega alohida ilmiy maqomga ega degan fikrda, boshqasining

tarafdorlari esa u ancha mustahkam sohalarga tayanib ish ko'rishini ta'kidlashadi. Keyingi guruh vakillari terminologiyani tuzish, tavsiflash, qayta ishlash va standartlashtirish bilan shug'ullanuvchi, ma'lum soha mutaxassislari o'rtasidagi aloqani optimallashtirish maqsadiga xizmat qiluvchi amaliyot sifatida qarashadi. "Strehlov" va "Wright" bu kabi atamalarni kontekstda tahlil qilish hamda ma'lum bir soha uchun so'z boyligini rivojlantirish maqsadida nomlash va yorliqlash tushunchalarini tizimli o'rganish san'ati sifatida tan olishadi [5].

Hozirda terminologiyaning ko'plab milliy, transmilliy va transmintaqaviy tarmoqlari bir-birini rad etgan holda dunyo bo'ylab keng tarqalmoqda. Johan Myking bu yondashuvni fan uchun potensial xavf deb hisoblaydi [1]. U turli gnoseologik va paradigmatic yondashuvlar amaliy hamkorlikni to'sib qo'yishi va turli terminologik nutq jamoalari o'rtasida alohida tarmoqlar va aloqaning yo'qolishiga olib kelishi mumkin, deb hisoblaydi.

So'nggi paytlarda terminologiya nazariyasini o'rganishda ko'proq yo'nalishlar paydo bo'ldi. "Cabré" salbiy, konstruktiv va ehtimollik yondashuvlari haqida fikr bildiradi. Konstruktiv yo'nalish a'zolari yo an'anaviy nazariyani qayta ko'rib chiqish va dissident, ya'ni nomufoviq fikrlarni baholash bilan ijobiy shug'ullanadilar yoki tanqidchilarning "hovurini pasaytirish" uchun E.Vyusterning asl fikrlarini talqin qilishda davom etadilar.

Vyuster tushunchalari va nazariyalarini tahlil qila turib, quyidagi o'ziga xos asosiy xususiyatlarni ta'kidlash kerak:

- standartlashtirish vositalarini aniqlash zarurati;
- atamalarni ishlab chiqish (rejalashtirish, unifikatsiya qilish, standartlashtirish) jarayonlarini chuqur nazorat qilish;
- belgining xalqaro shakl ustuvorligi.

Vyusterning nazariy ishlari texnik atamalar - ma'lum tushunchalarni ifodalovchi standartlashtirilgan texnik leksemalarni o'rganishga asoslangan edi. Vyuster nazariyasi terminologiyaning to'liq chuqurligi va o'zgaruvchanligini ko'rsatish uchun emas, balki tillararo ehtiyojlarni qondirish uchun ishlab chiqilgan. Ammo bu terminologiyaning mohiyatini eng to'liq va teran aks ettiruvchi nazariya emas. Shunga qaramay, bu nazariya ushbu yo'nalishning rivojlanishi uchun asos bo'ldi.

Johan Myking ehtimollik vakillari qatorida sotsieterminologiyada Vyusterning qo'shgan hissasini muhokama qiladi va uchta turdagi pozitsiyani taqdim etadi: mo'tadil va muntazam; radikal va subversiv; radikal va doimiy. "Cabré"ga ko'ra, u kengaytirilgan an'anaviy nazariyani tasvirlaydi.

Terminologiya, shuningdek, ixtisoslashgan lug'at tarkibiga kiradigan atamalarni tanlash va ishlatishni o'rganadi, ular bilimning barcha sohalarida mavjud: informatika, grammatika, tilshunoslik, matematika, falsafa, tibbiyot, musiqa va boshqalar. Kundalik muloqotning ajralmas qismi sifatida qabul qilinib, terminlar ham terminologlar zimmasida bo'lgan terminologiya bankida, ham leksikograflar mas'uliyati bo'lgan kundalik til lug'atida paydo bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi "table" birligi ham mebel terminologiyasi, ham kompyuter terminologiyasidir.

Terminologning vazifasiga foydalanuvchining o'z fikr-mulohaza va qarashlarini ifodalashga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun mos atamalarni aniqlash, tahlil qilish va kerak bo'lganda yaratish kabilar kiradi. Ularning so'z yaratishdagi faoliyati semantik va etimologik xususiyatga ega. Bundan farqli ravishda, nomenklatura ma'lum bir sohaga (umuman ilmiy) xos bo'lgan so'zlar to'plamining kodifikatsiyasidir. Keyinchalik bu kodifikatsiya ko'proq sintaktik va pragmatik mezonlarga ko'ra amalga oshiriladi.

Terminologiya faoliyati endilikda kompyuter vositalaridan, xususan, ma'lumotlar bazasi dasturiy ta'minotidan foydalanishni talab qiladi. Terminlar to'g'risidagi ma'lumotlar terminografiya orqali ko'rsatilgan hamda ularning bir nechta shakllari mavjud. Umuman olganda, terminologiya yozuvida bir xil turdagi ma'lumotlarni topish mumkin: sarlavha atamasi, grammatik ma'lumot (so'z turkumi va toifasi, masalan, erkak ism), ta'rif, manba va boshqalar. Terminologiyani yaratish va tartibga solish mashaqqatli ish bo'lib, unda rasmiy ma'lumotlarni kiritish qoidalariga qat'iy rioya qilinishi talab qilinadi.

Xulosa. Terminologiya - ilmiy yoki texnik lug‘at bilan shug‘ullanadigan fan. Uning maqsadi fan va texnikaning obyektlar va hodisalarni belgilash usullarini o‘rganishdir. Terminologiyada atamalarni aniqlash, formatlash va boshqarishni lug‘atlar va ma‘lumotlar bazalari ko‘rinishida amalga oshiriladi. Ayni mana shu amaliy maqsadda terminlarni qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlari mohiyatini qamrab olgan terminografiyaga asos solindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cabré, Maria Teresa (1992) Terminology, Theory, Methods, and Applications. Barcelona: Benjamins.
2. Cabré, Maria Teresa (2003) ‘Theories of terminology, their description, prescription and explanation’. Terminology 9(2), 163–199.
3. Myking, Johan (2001) ‘Against Prescriptivism? The ‘Sociocritical’ Challenge to terminology’. IITF Journal 12(1/2), 49–64.
4. Rey, Alain (1995) Essays on Terminology. translated and edited by Juan C. Sager. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
5. Strehlov, Richard and Ellen Wright (1993) Standardizing Terminology for Better Communication. American Society for testing and Materials.
6. Swiggers, P. (2006). “Terminologie et terminographie linguistiques : problèmes de définition et de calibrage. “ *Syntaxe et Sémantique*, 7, 13-28. <https://doi.org/10.3917/ss.007.0013>
7. Temmerman, Rita (2000) Towards New Ways of Terminology Description. The sociocognitive Approach. amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
8. Weissenhofer, Peter (1995) Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ВЫРАЖЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ

Шарипова Ф.Н.

Бухарский государственный технический университет.

Аннотация. Процесс выявления структурно-семантических особенностей терминологии в разных языках привлекает особый лингвистический интерес. Современные исследователи особое внимание уделяют понятию «термин». Они также интересуются изучением вопросов моделирования словообразования. В этой статье рассматриваются нестандартизированные термины в современной лингвистике.

Ключевые слова: денотация, семантическая функция, эксплицитирование, гипоним, антоним, описание, представления мира, категория.

TERMINOLOGIK MA’NO IFODASINING SEMANTIK MODELLARI

Sharipova F.N.

Buxoro davlat texnika universiteti.

Annotatsiya. Turli tillardagi terminologiyaning tarkibiy va semantik xususiyatlarini aniqlash jarayoni alohida lingvistik qiziqishni uyg‘otadi. Zamonaviy tadqiqotchilar “termin” tushunchasiga alohida e‘tibor qaratishadi. Ular so‘z yasash, modellashtirish masalalarini o‘rganishga ham qiziqishadi. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda standartlashtirilmagan atamalar haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: denotatsiya, semantik vazifa, eksplikatsiya, giponim, antonim, tavsif, dunyoqarash, kategoriya

SEMANTIC MODELS OF EXPRESSING TERMINOLOGICAL MEANING

Sharipova F.N.

Bukhara state technical university.

Abstract. The process of identifying structural and semantic features of terminology in different languages attracts special linguistic interest. Modern researchers pay special attention to the concept of “term”. They are also interested in studying the issues of modeling word formation. This article examines non-standardized terms in modern linguistics.

Key words: denotation, semantic function, explication, hyponym, antonym, description, worldview, category